

Історія бібліотеки останнього польського короля (Варшава — Кременець — Київ)*

Багата бібліотека останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського стала основою фондів колишньої Волинської гімназії у Кременці (з 1918 р. — ліцей), відкритої 1805 р., і сягає 1764 р. У 1793—1796 рр. Ян Альбертранді підготував 11-томний каталог її фонду.

Король мріяв зробити свою книгозбірню публічною. Після його смерті Тадеуш Чацький придбав більшу частину збірки в князя Юзефа Понятовського для гімназійної бібліотеки в Кременці. До 1810 р. фонд бібліотеки Кременецького ліцею, поповнюючися за рахунок благодійних дарів, зріс до дев'яти тис. томів.

Після закриття цього навчального закладу його фонди було передано до книгозбірні Університету Св. Володимира в Києві, що відкривався. В 1918 р. фонд університетської бібліотеки, а в його складі й фонд бібліотеки колишнього Кременецького ліцею було передано заснованій тоді Національній Бібліотеці Української Держави (нині — НБУВ), де масив знаходиться й нині.

Зважаючи на роль Кременця в польській культурі та освіті, на те, що Королівська бібліотека є найціннішою польською книгозбіркою, яка зберігається в Києві, вчені Польщі та України сьогодні тісно співпрацюють у дослідженні та реєстрації цього зібрання.

В історії польської бібліотечної справи відомі дві, оповиті легендою, бібліотеки, які мають схожі долі: бібліотека Залуських та бібліотека короля Станіслава Августа. Вивезення їх із Варшави супроводжували драматичні події, і спільним елементом історії були подальші переміщення та розпорошення на землях Російської імперії, а також частково пов'язаний з цими обставинами утруднений доступ до їхніх фондів для польських дослідників. Спроби повернути книжкове зібрання Залуських з Петербурга й Королівську бібліотеку

з Києва, що робилися під час переговорів і могли б бути реалізовані в рамках Ризького мирного договору, вдалися лише наполовину. До Польщі повернулася тільки частина зібрань колишньої бібліотеки Залуських. На жаль, і вони були втрачені, і вже назавжди, під час Другої світової війни.

Порівняно з книжковим зібранням Залуських Королівській бібліотеці пощастило більше. Оскільки російсько-українська сторона рішуче була проти її повернення до Польщі, то колекція залишилася в Києві й уникла трагічної долі спеціальних зібрань варшавських бібліотек за лихоліття.

Бібліотека останнього польського короля завдяки політичним змінам після 1991 р. та початку співпраці з українськими бібліотеками¹ буде знову введена в науковий і суспільний обіг, у польську культуру після закінчення останніх досліджень і наукового опрацювання.

Її найдокладніше описав Вашлав Ольшевич². Авторка цих рядків використала документи краківських архівів, зрозуміло, й Архіву Польської Академії наук та князів Чарторийських, і матеріали, зібрані у Варшаві в бібліотеках ординації Красінських та ординації Замойських. Послугуючися працями Тадеуша Маньковського, Ольшевич узяв до уваги документи, що походили з архіву Понятовських у Яблонній³. У 1935 р. Марія Данилевичова опублікувала в часописі «Rocznik Wołyński» («Волинський щорічник») стислу характеристику книгозбірні Кременецького ліцею, в тому числі й окремих розділів Королівської бібліотеки, зроблену в 1825 р. її бібліотекарем Павлом Яркольським і надіслану Йоахімові Лелелю^{4, 5}.

Викладемо історію Королівської бібліотеки. Початок її сягає 1764 р., коли Станіслав Август посів польський трон. У Королівський замок у Варшаві прийшов новий господар. Він одержав можливість реалізувати свої різнобічні колекціонерські пристрасті, передусім бібліофільські, а також

Ласкажевська Ханна, заввідділом документації історичних книжкових зібрань бібліотеки Народової (Польща)

наукові зацікавлення. Бібліотека сформувалася з дарів, закупівлі й періодики, слугуючи не лише власнику-бібліофілу, а й власникові-монарху, який цілеспрямовано, зі знанням справи збирав її. Підтримуючи розвиток конкретних наукових дисциплін, особливо історії та географії Польщі, він пильно стежив за забезпеченням бібліотеки книгами й рукописами стосовно вітчизняної історії, картами, атласами, глобусами. Оригінальні документи, які не можна було придбати, за його наказами копіювали у вітчизняних і закордонних бібліотеках та архівах⁶.

Король програмував публічний доступ та широке наукове використання зібрань. З різних причин це не було повністю втілено за його життя. Протягом 26 років, тобто до 1790 р., бібліотеці не щастило на бібліотекарів. Першим з них був королівський лектор француз Жозеф Дюамель (Duhamel). Через два роки його місце зайняв швейцарець Марк Ревердиль. Документи, зокрема його щоденник⁷, свідчать: хлібодавець мав більше клопотів з бібліотекарем, ніж користі. Вимоги короля до Ревердила відбивають стан зібрання та міру опрацювання. Слабким місцем було впорядкування і каталогізування книжок. У своєму щоденнику Ревердиль неодноразово висловлює побоювання, щоб король не попросив якусь книгу, бо не певен, чи зможе її знайти⁸. Це, втім, не мобілізувало до праці. Невиконання одного розпорядження хазяїна спричинювало невиконання наступного. Так, у березні 1785 р.⁹ Станіслав Август став наполягати на публічному доступі до бібліотеки. Ревердиль опирався, аргументуючи невпорядкованістю зібрання, браком відповідних каталогів. Книжки, однак, видавалися придворним та їхнім родичам, особам, найбільш близьким до короля, про що свідчить книга видач (зберігається в Києві)¹⁰ та прогалини на полицях, які бачили відвідувачі його бібліотеки у Варшаві¹¹.

22 січня 1790 р. помирає М. Ревердиль і посаду бібліотекаря було запропоновано Яну Хрестителею Альбертранді, на що він із задоволенням зголосився, одержавши лист від шефа кабінету короля Пія Кіціньського¹², якому у відповідь «обіцяє довести бібліотеку* до такого стану, що для Його Величності опівночі без світла *frotteuz* будь-яку книгу знайде»¹³.

Альбертранді прийняв невпорядковане й лише частково закаталогізоване книжкове зібрання¹⁴. Розташовувалося воно в спеціально побудованому в 1779—1782 р. приміщенні, обладнаному з вишуканим смаком. Нарешті король з гордістю міг казати про свою колекцію: «Моя велика замкова бібліотека» («Ma grange Bibliothéque du Château»).

Дисциплінований і працьовитий Альбертранді швидко ліквідував недоробки: в 1793—1796 рр.

підготував 11-томний каталог усього книжкового фонду, який на той час значно збільшився. Історики бібліотеки визнають: «Без сумніву, на склад бібліотечного фонду вплинули різнобічні королівські зацікавлення без спеціалізації і захоплення Альбертранді археологією, нумізматику і теологією»¹⁵.

Існуючі книгознавчі аналізи фонду Королівської книгозбірні здійснені на підґрунті непрямих джерел. Вацлав Ольшевич подав зміст колекції в своєму цитованому тут нарисі про бібліотеку на підставі доступного дослідникам у період між війнами рукописного списку книжок, закуплених у 1805 р. Тадеушем Чацьким для Волинської гімназії: «Склад або порядок бібліотеки після смерті Короля Польського купленої та до Кременця привезеної». Цей список походить з актів Кременецького ліцею, що зберігались в архіві Чарторийських у Кракові¹⁶. Автор не мав можливості порівняти його зі збережуваним у Києві¹⁷ рукописним каталогом закуплених Чацьким книжок.

У 1935 р. дослідники отримали ще один документ — вищезгадуваний опис бібліотеки ліцею, який супроводжується короткою характеристикою королівського зібрання, зробленою в 1825 р. П. Янковським. Ці дані використав Лелевель у своїй праці «Bibliograficznych Ksiąg dwoje» («Бібліографічних книг двоє»)¹⁸. Тепер ми вже маємо в Польщі мікрофільми 11-томного каталогу Альбертранді¹⁹ і каталогу закуплених Чацьким у 1806 р. книг²⁰. Зазначені документи аналізувалися й звірялися з книжковим зібранням, яке зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Варто додати в дослівних виразах стислу оцінку П. Янковського тієї частини королівських зібрань, що дісталися до Кременця. Твори змішані (*miscellanea*) є цінними, однак зменшують їх вартість лакуни в продовжуваних виданнях (у тому числі періодичних), які систематично не комплектувалися після смерті короля. **Теологія** містить найкращі видання і підбір творів найвідоміших авторів. **Право** репрезентує цінні й потрібні твори, хоч і бракує тут книжок з римського цивільного права та політичної економії. **Філософія** — немає творів представників німецької філософської школи, бо декілька років перед смертю короля бібліотека не поповнювалась новими надходженнями. **Мистецтво** — відсутні нові видання з архітектури, механіки, малярства, мистецтва, військової справи. **Медицина** (найбідніше представлена в книгозбірні) та **природничі історія** (можна вважати найкраще забезпеченою книжками). **Антична література** — небагато бібліотек похвалиться таким відбірним зібранням творів грецьких і римських авторів. Цей відділ поєднує користь з розкішшю, включаючи чимало

цінних та різних видань одного й того ж автора. **Література** — відділ підібраний зі смаком, помірковано, хоч і бракує в ньому наукових видань для вивчення східних мов, грецької і латинської. **Романи** — включає твори вибрані, що цінуються знавцями. **Пролегомена історії, дипломатика, хронологія** — невеликий блок видань, серед яких трапляються і важливі.

Найбагатший відділ старожитностей, **археологія**, включає кілька дорогих королівських дарів і співмірна з іншими цінними колекціями з цієї тематики. Становлять інтерес фонди **нумізматики, географії й історії**²¹.

Отже, за критерій оцінки Янковський найчастіше обирає принцип корисності зібрання (між іншим, і з дидактичною метою), а також комплекtnість окремих видань та їх наукову вартість. Ясно, що зібрання, укомплектоване в дусі Просвітництва, охоплювало чимало галузей знань, аби бути самодостатньою лабораторією для вчених різних спеціальностей.

«Велика замкова бібліотека» не була єдиним книжковим зібранням короля. Існували й підсобні — в його замковому кабінеті та приватних апартаментів, у палаці в Лазеньках і в Козеніцах. Сьогодні не просто визначити, чи всі замкові книгозбірні ввійшли до каталогу Альбертранді. Король, уже перебуваючи в Гродно, вирішив продати свої мистецькі колекції й бібліотеку, щоб покрити борги. Однак хотів вилучити із масиву деякі твори і залишити їх собі, зокрема праці з історії Речі Посполитої²². Ймовірним покупцем він бачив прусського короля Фрідріха Вільгельма II. До згоди, проте, не дійшло, і до смерті Станіслава Августа в 1798 р. бібліотека залишалась у Варшаві.

Під час захоплення столиці прусським військом зібрання були врятовані від пограбування, бо містилися в будинку князя Юзефа Понятовського. Опікувався ними надалі Альбертранді, але збирання книжок припинилося. Вартість і їх, і рукописів, коли не стало господаря, оцінювалася в 222 354 польських злотих. Інвентар бібліотеки ввійшов до королівської спадщини. Але фінансові претензії до неї висунув, крім інших, як офіційна довірена особа монарха сам Альбертранді. Він стверджував, що запалений його ідеєю зробити бібліотеку публічною, додав до неї власні книжки, і вимагав виплатити за них тисячу дукатів.

Король, як відомо з джерел, до останніх своїх днів поважав бібліотекаря і листувався з ним. Той же у листопаді 1800 р. в урочистій інавгураційній промові на засіданні Товариства друзів наук у Варшаві зробив огляд історії польської думки, закінчивши виступ періодом панування Сигізмунда III, не згадавши про діяльність і заслуги

свого недавнього хлібодавця. Це справило неприємне враження, й про цю, свого роду, невдячність Каетан Гебдовський²³ у липні 1801 р. подав репліку.

Книгозбірню Станіслава Августа придбав від спадкоємця короля — князя Юзефа Понятовського — Тадеуш Чацький, який оцінив її фонд ще тоді, коли послуговувався зібранням. Т. Чацький купляв її для майбутньої гімназійної школи. З варшавських зібрань він вибрав ту частину, котра містила твори найкращі, найвартісніші й корисні для освітянства. Закупив не все, що впливає зі списку книжок, які залишились у Варшаві і були тут розпродані. Решту продали в 1824 р.²⁴.

11 липня 1803 р. Т. Чацький і довірена особа князя Юзефа підписали угоду стосовно купівлі 15580 томів книжок, медалей, мінералогічного кабінету, астрономічної обсерваторії та іншого майна з Королівського замку. Згідно з цією умовою Альбертранді мав отримати бажану суму за відмову від усіляких претензій на зібрання.

Досі серед істориків точаться суперечки щодо кількості книжок у Замковій бібліотеці. Закуплене Чацьким не відповідало всьому масиву бібліотеки. Якусь його частину було розпорошено, частину — король вивіз до Гродна і Петербурга. Крім того, невідомо, скільки книг йому переслали. Йоахім Лелевель, а за ним й інші польські історики, а також російські та українські дослідники, вважають, що обсяг книгозбірні становив 20 тис. томів.

Ця невизначеність, за Ф. Радзішевським, дає підстави думати, що частина бібліотеки потрапила до Астрахані²⁵. Вона нібито була подарована імператором Павлом I могилівському (згодом астраханському) єпископу Анастасію Братановському²⁶. Інформацію старанно перевіряли, проводячи експертизу відповідно до виконання статті XI Ризького договору про повернення Польщі культурних цінностей, вивезених з країни до Росії від часу першого поділу. Експертиза мала з'ясувати, що й куди вивезено і де ці зібрання знаходяться.

Про те, наскільки уважно ставилися до кожної згадки про польські зібрання і до можливості їх віднайдення в СРСР, свідчать розшуки польською та радянською комісіями фрагментів Королівської бібліотеки саме в Астрахані, що детально описав Едвард Кунце в 1926 р. у часописі «Przewodnik Bibliograficzny»²⁷. Жодна з цих комісій після ретельних пошуків, стверджує він, не підтвердила документальними джерелами правдивості інформації²⁸. Доводиться прийняти вірогіднішу версію. Король, швидше, мав у Петербурзі якісь книги зі своєї колишньої бібліотеки. Вони, скоріше за все, коли Станіслав Август пішов із життя,

потрапили до Імператорської публічної бібліотеки, де могли бути розпорошені у ході розпродажу дублетів. Отже, легенда про загублену частину бібліотеки не підтвердилася.

Від купівлі Королівської бібліотеки до відкриття Волинської гімназії 1 жовтня 1805 р. пройшло два роки. Зібрання залишилися в цей час у Варшаві.

У 1803 р. Т. Чацький зайняв посаду візитатора шкіл Волинської, Подільської і Київської губерній. Через рік було вирішено відкрити нову гімназію. З кількох міст — Луцьк, Житомир, Дубно, Кременець — обрано Кременець як розташований у центрі Волинської губ. Наявний у місті комплекс поєзуїтських будинків можна було легко пристосувати до потреб школи. Т. Чацький думав про шкільну бібліотеку як про публічне зібрання, що втілює б проект короля. За М. Данилевичовою, в рішенні візитатора про купівлю бібліотеки Станіслава Августа збіглися «мрія про врятування від розпорошення цілості зібрання за ціну, що перевищувала матеріальні можливості власника Порицької бібліотеки²⁹, пристрасть колекціонера і погляди щодо потреб вищої школи»³⁰.

Уся губернія із зацікавленням спостерігала за перевезенням Королівської бібліотеки до Кременця. Чацький надав справі якомога гучнішого розголосу. Це сприяло тому, що місцева аристократія і шляхта, вчені та викладачі гімназії почали дарувати свої зібрання бібліотеці. Крім того, колекція Станіслава Августа стала базою для створення шкільних кабінетів — нумізматичного, мінералогічного, зоологічного — й астрономічної обсерваторії.

Транспорт з книжками прибув улітку 1805 р. Скрині з ними пливли пароплавами Бугом до причату в Кринках, де їх перевантажили на підводи, а далі транспортували сухопутним шляхом до місця призначення. Тут поступово книжки розпаковували й ставили на полиці. Не вся література була тоді перевезена до Кременця. У документах гімназії наступних кількох років подибуємо свідчення про поспішний розбір чергових партій надісланих книжок з пояснювальним записом: «Книги з давньої Королівської бібліотеки, а зараз з Варшави надіслані [1806]»³¹.

Приміщення для бібліотеки в 1805 р. ще не було підготовлене. З 1808 р. за будівництвом особисто наглядав королівський архітектор з Варшави Якуб Кубицький. Марія Мушинська-Красновольська пише³²: «Врешті-решт з великих архітекторських задумів Чацького і планів Кубицького постала реалізована з великими труднощами тільки в кінці 1810 р. бібліотека, котра єдина серед цілого поєзуїтського будівельного комплексу має мистецьку вартість»³³.

Будівля поглинула колосальні суми. Початково накреслені плани Кубицького змінювали, бо

приміщення виявилось замалим і вже під час перебудови його площу було збільшено. В результаті «бібліотечний зал безповоротно знищив красу інтер'єру монастирської трапезної, але мистецьким виконанням значною мірою відшкодував нанесені втрати»³⁴.

Залишилися захоплені свідчення сучасників про бібліотеку та її приміщення. Найповніше їх описав у своїх спогадах колишній учень лицю Доміціан Мечковський³⁵. Бібліотечні зали розбудувалися не лише за рахунок значних коштів, а й зусиллями шкільної молоді, яка допомагала в побудові, та завдяки терпінню вчителів, котрим Чацький, без вагання, затримав платню за кілька місяців, аби швидше завершити роботи.

Перший директор гімназії Юзеф Чех у 1810 р. з гиркотою писав до візитатора: «Уяви собі, яким болючим, сумним для мене є вигляд бібліотечної споруди в цім часі, коли 50 учнів без взуття та одежі і з небезпекою для свого здоров'я мусять працювати в таку прикру пору часу»³⁶.

Коли будинок був готовий, туди було перенесено шафи із замкової Королівської бібліотеки, разом з 28 новими, виготовленими в Кременці, на взірць варшавських. Книжки, що залишалися в скринях, були розпаковані й розставлені на полицях. Усім цим опікувався Павло Янковський³⁷, тоді вчитель французької мови й етики в гімназії. Йому Чацький довірив у 1805 р. нагляд за фондами. Однак тільки в 1809 р. Янковський офіційно став керівником бібліотеки. Її основним ядром, очевидно, була Королівська. За оцінкою Чацького, до 1810 р. фонд збільшився на 9 тис. томів (точних даних він не мав, бо не всі книжки було розпаковано). П. Янковський інформує, що за цей час надійшло 6225 томів³⁸. В останній рік функціонування Кременецького лицю³⁹ (1833) її фонд зріс до 34378 томів⁴⁰. Попри його збільшення вдвічі, зібрання Станіслава Августа залишалося й надалі найціннішою частиною масиву, фундаментом для подальшого нагромадження. Бібліотеку, очевидно, комплектували, виходячи передусім з потреб школи, але, як виникає достеменно з праці Янковського⁴¹, намагалися продовжувати політику комплектування Королівської бібліотеки.

Варшавську книгозбірню було розміщено в шафах як окрему колекцію, під назвою «Collectio Regia» (зберегла, до речі, цю особливість до наших днів), а всі пізніші надходження до неї утворили окремий відділ «Supplementa ad Collectio Regia»⁴². Однак інколи деякі видання вливалися до одного з 10 відділів, визначених ще у Варшаві Альбертранді, і вписувалися до створеного ним каталогу⁴³.

Не змінилося систематичне розташування королівської колекції. Воно ще певний час служило

основою для розстановки нових придбань кременецької бібліотеки. «У листі від 25 липня 1805 р. № 178 візитатор [Чацький] дає розпорядження розставити Бібліотеку, прислану з Порицька, за розділами колишньої Королівської бібліотеки»⁴⁴.

Книги з «Регії» було за якийсь час переглянуто і звірено з новими придбаннями. В 1805 р. Т. Чацький розпорядився закаталогізувати всі книжки, зібрані в Кременці, а дублети виділити⁴⁵ і в 1824 р. П. Ярковський інформує його про обсяг «робіт» бібліотекарів Юзефа Мікульського і Петра Урбанського, який мав здійснити ревізію бібліотеки та звірку каталогів з інвентарем колишньої Королівської бібліотеки (у відділах: *Miscellanea, Theologia, Jurisprudentia, Philosophia, Mathematica, Physica, Artes*)⁴⁶.

Цією колекцією пишалася кременецька бібліотека. Звідси численні візити гостей до неї, згадки у літературі й гордість колишніх вихованців школи. Походження зібрання, збуджуючи емоційні спомини, було неодноразово вагомим аргументом для одержання коштів на купівлю книжок. Робилося це як за життя Т. Чацького (до 1813 р.), так і пізніше. Прохання про додаткові кошти на купівлю книжок, направлені до Правління Віленського навчального округу, аргументувались найчастіше потребами «Регії». А з грошима після смерті Т. Чацького⁴⁷ ставало дедалі важче. В наступні 10 років про справи школи піклувався ще князь Адам Ежи Чарторийський як куратор округу. В 1824 р., коли він помер, забракло й цього захисту.

Документи Кременецького ліцею, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Києві (ЦДІАК), відображають поступовий процес русифікації, який охоплював шкільництво в східних землях Речі Посполитої. З 1827 р. листи державної адміністрації, куратора, інспектора дедалі частіше пишуться російською мовою.

На початку 30-х років ліцей було закрито вперше. У 1831 р. відпроваджено учнів з усіх волинських шкіл по домівках під приводом епідемії холери⁴⁸. Це був один із симптомів кінця польського шкільництва в західних губерніях Росії, що ліквідувалося послідовно й методично. В 1832 р. скасовано Віленський навчальний округ, а підпорядковані йому установи переведено до Білоруського навчального округу. Коли імперська влада вирішила утворити в Києві новий університет, то призначила для нього книжкові зібрання Віленського університету й Кременецького ліцею (в травні 1833 р. з нього відправили додому останніх учнів). Навесні того ж року вирішено було надіслати до Києва списки всієї літератури Кременецької бібліотеки. Планувалися засоби для її перевезення, над організацією якого працювали урядовці новоутвореного Київського навчально-

го округу. Закриття ліцею, яскравого вияву шляхетської культури в Україні, сприймалося як страшне приниження. Загальний рапорт від 9 лютого 1833 р. про фінансовий стан закладу відбивав річний фінансовий внесок шляхти, що дорівнював 19788 срібних карбованців, крім того, 5700, які походили з колишніх поєзуїтських маєтків, і 5183, котрі становили власний фонд школи з урядових джерел. «Переведення» в Київ було, отже, пограбуванням і реквізицією набутого завдяки пожертвуванням шляхти майна⁴⁹. Восени 1833 р. почалося його перевезення. Частина сплавлялася плотами, решта — транспортувалася на возах. Разом з іншими речами перевозилася й королівська «La grande Bibiothegue de Château de Varsovie».

Університет Св. Володимира ще не мав постійного приміщення. Бібліотечні зібрання опинилися у віддалених один від одного районах міста, в найманих, не пристосованих для бібліотечних цілей, будинках. Частина книжок знаходилася в пачках ще на початку 40-х років. Через кілька років бібліотека дістала власне приміщення і літературу можна було врешті-решт розмістити на полицях. На жаль, багато книжок стали непридатними для користування через зимове транспортування з Кременця та погані умови збереження протягом кількох років.

Але втішало те, що до Києва приїхав Павло Ярковський. Він керував бібліотекою аж до самої своєї смерті в 1845 р. Завдяки йому значну кількість книжок вдалося врятувати від розпорошення і фізичного знищення⁵⁰. Перші відомості з київського періоду (1834 р.) вказують на 34378 томів «бібліотеки колишнього Волинського ліцею» (за офіційними документами).

Отже, колекція короля Станіслава Августа, яка зберігається в Києві вже понад 160 років, заклала фундамент більшості відділів Університету, наукових колекцій, бібліотеки, архіву закладу. У його стінах книгозбірня проіснувала до жовтня 1927 р., коли ці найцінніші зібрання було передано організованій у 1918 р. Національній Бібліотеці Української Держави.

Польща ніколи не забувала про свою національну спадщину в Києві. Як тільки у відродженій державі виникла нагода нагадати про захоплені й переміщені під час розділів зібрання, вона звернулася до урядів Росії та України з проханням повернути польське майно в рамках переговорів по реалізації Ризького договору. Розмови, що точаться з 1921 р. в Спільній спеціальній комісії, не принесли позитивного для нас результату. Польща порушила питання про повернення всієї бібліотеки Кременецького ліцею (в тому числі й Королівської), однак російсько-українська сторона рішуче відкинула польські пропозиції. Перевезення, пояснюють нам, не

підлягає поняттю «вивозу», обумовленому в Договорі. Зібрання не повернули. Але через ті дискусії підвищилася активність дослідників з обох країн, передусім істориків та бібліотекарів, котрі висловили свої думки з цього питання. Відновлюється зацікавленість Кременцем, його роллю в польській культурі та освіті. На цій хвилі постало кілька десятків публікацій, пов'язаних з Королівською бібліотекою⁵¹, котра, тим часом, залишалась в Україні.

Чергові історичні події могли принести їй цілковите знищення. Під час Другої світової війни було вирішено вивезти з Києва цінні колекції з музеїв і бібліотек. Майно Академії наук було евакуйоване до Уфи, разом з ним і кременецька бібліотека. Коли в 1944 р. зібрання без пригод повернулися до Києва, їх розмістили у філії Бібліотеки Академії наук на Подолі. Там вони перебували, недоступні польським дослідникам, до 1992 р., коли їх з іншими спеціальними зібраннями Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського було переведено до будинку по вул. Володимирській, 62. Нині «Регія» разом з іншими польськими колекціями з бібліотеки Кременця (Яблонівських, Мікошевських, Мошинського та ін.) складає частину фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. З основного фонду вилучено інкунабули і передано до відділу стародруків та рідкісних видань. Палеотипи становлять окрему колекцію.

Королівську бібліотеку оглядав генерал Войцех Ярузельський, який за свого президентства відвідав Київ у квітні 1990 р.⁵²

Невдовзі після того тодішній директор ЦНБ АН УРСР М. І. Сенченко звернувся до кількох великих польських бібліотек з пропозицією щодо співпраці. Він розіслав списки рукописних інвентарів і каталогів давніх приватних польських бібліотек, що зберігалися в ЦНБ, разом зі списком розпорошених колекцій, фрагменти яких нині знаходяться в Києві. Потім українська сторона запропонувала співпрацю в дослідженні та реєстрації цих зібрань. Бібліотека Народова (БН) позитивно відповіла на заклик з Києва, і в 1992 р. було підписано умову про співробітництво між бібліотеками. Того ж року розпочато виявлення польських колекцій у київських зібраннях. Координацію досліджень доручено відділу документації історичних книгозбірень Бібліотеки Народової. Після попередньої розвідки українським партнерам було викладено загальний рахунок Королівської бібліотеки, яка є найціннішою польською книгозбірнею, що зберігається в Києві. Спочатку йшлося про спільну працю українських і польських бібліотекарів, котрі отримали дозвіл розпочати опис «Регії» безпосередньо в сховищі. Але надалі польська сторона отримала згоду ад-

міністрації НБУВ щодо самостійної роботи своїх бібліотекарів над «Регією». Планувався широкий доступ польських бібліотекарів до зібрань в Україні. Належало організувати майбутню роботу, обговорити з фондоутримувачами деякі деталі, зокрема її обсяг і концепцію умови доступу до фонду.

Найбільше проблем треба було розв'язати в самій Польщі: окреслити стратегію і методи реалізації дослідження, знайти джерела фінансування, бо витрати на цю ідею виходили поза межі можливостей однієї бібліотеки, створити колектив підготовлених і бажаючих працювати в Києві співробітників, делегованих з бібліотек усієї країни.

Перші підготовчі заходи почали опрацьовувати в колективі, що складався з бібліотекарів Бібліотеки Народової і Наукової бібліотеки Королівського замку в Варшаві. Обсяг і методи каталогізування було розроблено під керівництвом проф. Пауліни Бухвальд-Пельцової (принципи ці коригувалися і верифікувалися в ході роботи). Головною метою визначено реєстрацію книжок варшавської замкової бібліотеки. Ми хочемо виявити стан збереження (кількісний і фізичний), зміст королівського зібрання. Цим пояснюється прийнятий нами каталожний опис (відповідно до норми). Він не враховує значної кількості істотних елементів, які потребують повного, наукового опрацювання стародруків.

У нашій реєстрації наголошуємо на власницьких записах у книжках, особливостях опрацьованого фізичному стані примірників. Фінансову допомогу для реалізації планів надали Міністерство культури і мистецтв, Комітет наукових досліджень і, передусім, Бюро Уповноваженого Уряду для справ польської спадщини за кордоном, що з часом узяло на себе головний тягар щодо фінансування роботи в Києві (перші групи бібліотекарів матеріально підтримала Бібліотека Народова, декілька осіб поїхали коштом Бібліотеки Королівського замку у Варшаві). Кілька років до Києва виїздили 3–4 рази на рік чотири чи п'ять бібліотекарів, делегованих з різних міст Польщі. З 1992 р. в Україні працювало понад 40 осіб⁵³, а з ними з НБУВ — Ірина Ціборовська-Римарович (відділ стародруків та рідкісних видань), Світлана Булатова (Інститут рукопису), Тетяна Арсеєнко (відділ іноземного комплектування, опікує наші команди).

Робота завдяки згоді генерального директора НБУВ, акад. НАН України Олексія Онищенка проводиться в бібліотечному сховищі, біля полиць з «Регією». Особи, котрі займаються каталогізуванням, звіряють примірники книжок з описами каталогу Альбертранді. Каталогізація підлягала майже 19 тис. книг (точніше 18863). Це число отримали на основі складеного раніше ро-

бочого топографічного каталогу, котрий відповідає існуючому зараз розташуванню зібрання в сховищі і підрахунку на полицях книг, загальна кількість яких складається з 16636 томів, збережуваних у 10 відділах, і з 2227 томів (група «*Varia*»).

У Кременці варшавський фонд збільшився на 2576 томів «*Supplementa*» до «*Regii*», тому існує різниця між числом 15580 томів, закуплених Чацьким, і тим, яке є зараз у НБУВ. До колекції ввійшли також книжки, включені в Києві безпосередньо до конкретних відділів. Крім того, в числі 18863 не враховано примірників, виданих у читальню, відправлених на реставрацію (брак замісників на полицях), переставлених тощо.

Описи закаталогізованих у Києві книжок ідентифіковано в Польщі за доступними бібліографічними джерелами й каталогами, відредаговано за прийнятими в нашій країні правилами і введено до комп'ютерної бази даних. Ці операції не можна виконувати в Україні через відсутність більшості необхідних бібліографічно-довідкових видань.

Після закінчення каталогізаційних робіт і повної обробки всього зібраного матеріалу планується ввести його в БД БН, НБУВ і Наукової бібліотеки Королівського замку. Далі передбачено аналіз книжкового зібрання. Маємо лише часткову інформацію (постійно доповнювану) стосовно наявних у «*Regii*» рукописів, інкунабул, палеотипів (книг, виданих до 1550 р.)⁵⁴, залусціанів⁵⁵, екземплярів з варіантами королівських суперекслібрисів (у тому числі кольорових)⁵⁶.

Працівники Інституту консервації бібліотечних зібрань БН провели в Києві експертизу стану збереження бібліотеки Станіслава Августа. Підтвержено, що книжки, попри часті переміщення і зберігання не завжди за відповідних умов, перебувають у доброму стані.

У Києві знаходяться також привезені з Кременця меблі — шафи. За традицією вважається, що вони є інвентарем Королівського замку. Колишня співробітниця відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, к. мист. Євгенія Демченко описала історію походження бібліотечних меблів (Бібл. вісн., 1998, № 1).

Доступ до Королівської бібліотеки відкриває перед польськими істориками книги великі перспективи вивчення з невичерпною кількістю тем. А коли додамо до цього можливість, про яку мріяли дослідники міжвоєнного часу і навіть сучасники, — йдеться про вільне користування київськими архівами, дуже багатими на джерела з історії польського шкільництва і культури в Україні, чиїм символом був Кременець, — одержимо повну картину питань, які чекають вирішення.

Згадки про архів лицю, його використання при вивченні історії кременецької школи знахо-

димо у листах проф. Віленського університету й Польського університетського колегіуму в Києві Людовіка Яновського, котрий неодноразово вдавався до цих архівних матеріалів. 1914 р. він писав: «Працюю в архіві Чацького, Кременецького лицю, інших шкіл та Київського університету. Величезність його затримує мене в Києві». І далі: «Багатство цього архіву невичерпне і завершити тут роботу неможливо — ще цілі шерехи працівників зможуть ним скористатись»⁵⁷.

Бібліографія праць проф. Л. Яновського⁵⁸ подає назви численних публікацій, котрі свідчать, що автор послуговувався значною кількістю матеріалів з університетського архіву, хоча, зрозуміло, й збирав їх з певними труднощами, бо документи не було впорядковано та описано.

Співавтор монографії проф. Л. Яновського Адам Вжосек писав: «На останньому поверсі головного університетського будинку, майже на горищі, в приміщенні, що не обігрівається і тільки в разі потреби освітлюється гасовою лампою, в безладді перебував архів Кременецького лицю, справжня реліквія славної школи Чацького. І до цього архіву Яновський утворював собі шлях. Джерело це для історії нашої культури і для оцінки діяльності Чацького — безцінне. Сам риючись у ньому багато років [тобто з 1909 р. — *Х. Л.*] можу оцінити його історичну важливість. Отже не дивно, що Яновський не тільки в університетські роки, а й пізніше, спеціально приїздив до Києва, аби продовжувати розшуки в Кременецькому архіві»⁵⁹. І додає⁶⁰: «Стося документів лежали прямо на підлозі, запилені і деякі ушкоджені грибок»⁶¹. Не було й опису, тому користувач не міг одержати поради й допомоги архівіста. За А. Вжосеком, документи походили з архівів кременецької школи, куратора колишнього Віленського навчального округу й візитаторського Т. Чацького⁶². Автор побіжно їх переглянув, зробив виписки з історії медицини.

У польських публікаціях про Кременець і Королівську бібліотеку, надрукованих у міжвоєнний період, немає сліду відомостей, які б походили з київських архівів⁶³. Тут більше наголошується на їх недоступності й висловлюється надія на зміну ситуації в майбутньому. В 1938 р. на науковому з'їзді в Кременці було запропоновано створити Волинський науковий інститут, що мав окреслити послідовність розробки найважливіших наукових завдань, тематично пов'язаних з Волинню⁶⁴. Учасниця з'їзду М. Данилевичова запропонувала дослідження історії лицю, зокрема причин і способів його ліквідації. Ухвалено було розпочати роботу з метою написання монографічної біографії Т. Чацького разом із серією видань під назвою «Архіви до історії колишнього Кременецького лицю»⁶⁵. Всі ці плани, в разі їх,

бодай часткового, втілення в життя, розширили б і наші знання про Королівську бібліотеку.

Після війни обсяг київських архівів, особливо ЦДІАК (тут знаходиться фонд Кременецького ліцею, переданий з університетського архіву), мабуть, найповніше використав Даніель Бовуа в своїх працях про шкільництво й польську шляхту в Україні⁶⁶. Інформацію про джерела, які знаходяться в цьому архіві і торкаються проблем книгознавства, подає Е. Ружицький у часописі «Roczniki Biblioteczne»⁶⁷.

Коротко характеризується зміст фонду в путівнику по ЦДІАК за 1958 р.⁶⁸ Його інформація зараз певною мірою не актуальна, бо деякі фонди, що знаходились у ЦДІАК, були роз'єднані і частину їх передано до Київського міського архіву.

У рамках нашого дослідження в 1995 р. проведено розвідку в архівах столиці України. Сьогодні в ЦДІАК є чотири великих фонди матеріалів, які стосуються історії Кременецького ліцею та його зібрань, у тому числі королівської книгозбірні. Ними можна користуватися на підставі опису, однак окремі справи не мають власних заголовків, а лише номери, що утруднює пошук конкретних документів чи інформації про них.

Перший у цьому ряду — давній архів ліцею під назвою «Волинський (Кременецький) ліцей», ф. 710, 598 справ за 1819—1834 рр. (а фактично від 1805, є навіть копії документів з 1804 р.). Фонд охоплює різноманітні документи про життя ліцею, його майно, вчителів, учнів, дародавців, листування з адміністрацією Віленського навчального округу, з візитатором Т. Чацьким, звіти про засідання Шкільної ради, річні звіти про навчальну й фінансову діяльність ліцею, внутрішню кореспонденцію між директором, префектом та іншими працівниками установи. Значна кількість документів про бібліотеку розпорошена між рештою матеріалів. Це — копії офіційних листів Ярковського до шкільної адміністрації і вищих установ, листи до нього, плани роботи, звіти, листування щодо придбання книжок і часописів, передплати, аукціонів, доручень Т. Чацького. справи з документами тоненькі, у темно-блакитних або сіро-блакитних паперових палітурках; нотатки, які подають загальну інформацію про зміст справ, написані російською мовою. В ЦДІАК деякі справи зібрано в грубо опрацьовані томи. Це утруднює користування ними, а тим більше — мікрофільмування. З цього фонду переглянуто лише кілька десятків справ, в котрих ми сподівалися знайти матеріали стосовно бібліотеки ліцею. Повний опис змісту ф. 710 потребує докладнішого його вивчення.

Другий фонд містить суттєві документи, що мають відношення до історії польського шкільни-

цтва в західних губерніях Російської імперії. У ф. 709 під назвою «Віленський університет» 474 справи за 1803—1832 рр. (з цього опису справи № 314, 315, 316 перенесено до ф. 707).

Третій фонд («Управление киевского учебного округа»), ф. 707, — 60666 справ з 1832—1919 рр. Тут містяться документи стосовно ліквідації ліцею і «поглинання» його зібрань Університетом. Деякі справи з цього фонду було передано до Державного архіву м. Києва.

Четвертий, найбільший фонд, — «Київський університет», ф. 708, — 78 072 справи за 1834—1920 рр. Тут також трапляються документи, що дають змогу простежити долю зібрань ліцею і осіб, пов'язаних з ним: П. Ярковського, Л. Мікульського, Я. Бокшаніна, В. Вессера та ін.

У Міському архіві фонд «Київського університету» зареєстровано під сигнатурою ф. 16. У другому томі опису цього фонду (відділ «Культура») виділено розділи — Архіви, Культурно-освітня робота, а в рамках підрозділу — Бібліотеки, Музей Університету тощо. У кожному зі вказаних відділів знаходяться джерела подальшої історії колекції Кременецького ліцею.

Завдяки порозумінню між київськими архівами й Бібліотекою Народовою польська сторона змікрофільмувала вже більшу частину названих фондів, і невдовзі ними користуватимуться в Читальні змікрофільмованих зібрань БН. Це допоможе заповнити «білі плями» в історіографії книжки та бібліотек XVIII і XIX ст.

¹ Була реалізована на засадах попередньої угоди між урядами Речі Посполитої та України щодо співпраці в галузі культури та науки, підписаної у Варшаві 18. 05. 1992 р.

² *Olszewicz W.* Biblioteka Króla Stanisława Augusta // *Przegląd Biblioteczny.* — 1931. — R. 5. — S. 13—57.

³ *Mańkowski T.* Do dziejów biblioteki Stanisława Augusta. — Kraków, 1930 (Відб. з «Przegląd Biblioteczny». — 1930. R. 4, z. 2. — S. 197—209).

⁴ *Jarkowski P.* Wiadomość o bibliotece Liceum Krzemienieckiego i owej porządku udzielona przez jej bibliotekarza Pawła Jarkowskiego Joachimowi Lelewelowi roku 1925 / Wyd. i przedmowa M. Danilewiczowa // *Rocznik Wołyński.* — 1935. — T. 4. — S. 77—101.

⁵ Між іншими праці Е. Кунтцего, Л. Бернацького, А. Вжосека, Т. Земби, О. Оглоблина, А. Краусхара, Й. Лелевеля.

⁶ З цієї метою відправив свого лектора Яна Хрестителя Альбертранді до Італії в 1782—1785 р., а в 1789—1790 — до Швеції. Результатом поїздок стало понад 100 томів виписів з документів італійських та шведських бібліотек і архівів.

⁷ Цей щоденник послужив Т. Маньковському (див. прим. 3) для висвітлення справ, пов'язаних з організацією Королівської бібліотеки в період, коли бібліотекарем у ній був М. Ревердиль (до 1787 р.). Користувався з цього також Краусхар у працях:

Drobiazgi historyczne. T. 2. — Petersburg, 1892 (Історичні дрібниці) та Dwa szkice historyczne z czasów Stanisława Augusta. T. 1. — Warszawa, 1905. (Два історичних нариси з часів Станіслава Августа).

⁸ Kraushar A. Dwa szkice... — S. 113—114.

⁹ Там само. — С. 134—135.

¹⁰ Specification des livres prêtés de la Bibliothèque Royale — зошит, куди записувалися видачі книжок за періоду від 1776 до 1792 р. // ІР НБУВ, ф. 1, № 6417, арк. 1—116.

¹¹ Інформацію за спогадами В. Енгестрьома подає В. Ольшевич у цитованій праці (с. 16).

¹² Olszewicz W. Biblioteka... — S. 21—26.

¹³ Там само. — С. 25.

¹⁴ Ревердиль у 1783 р. опрацював, нарешті, каталог бібліотеки, в якому описав 3542 видання в 7423 томах.

¹⁵ Olszewicz W. Biblioteka... — S. 30.

¹⁶ Biblioteka Czartoryskich. Kraków. Рукон. № 3442, арк. 490—502. БН (Варшава), Мf 12870.

¹⁷ Czacki T. Katalog Biblioteki Warszawskiej Królewskiej kupionej dla Gimnazjum Krzemienieckiego zrobiony w 1805 roku w Warszawie // ІР НБУВ, ф. 1, № 6418, арк. 1—108. БН (Варшава), Мf 1954.

¹⁸ Lelewel J. Bibliograficznych ksiąg dwoje. — T. 2. — Wilno, 1826. — S. 149—150.

¹⁹ Katalog biblioteki Króla Stanisława Augusta Poniatowskiego sporządzony przez Jana Chrzyciela Albertrandiego // БН (Варшава), Мf 78452—78462.

²⁰ Czacki T. Katalog Biblioteki Warszawskiej Królewskiej kupionej dla Gimnazjum Krzemienieckiego zrobiony w 1805 roku w Warszawie // ІР НБУВ, ф. 1, № 6418, арк. 1—108. БН (Варшава), Мf 1954.

²¹ Jarkowski P. Wiadomość... — S. 81—83.

²² Обмін листами між королем і Альбертранді в цій справі публікує Т. Маньковський (Mańkowski T. Do dziejów... — S. 6—8).

²³ Промова Альбертранді і полеміка його з Гебдовським в: Kraushar A. Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800—1832. — Księga I. — Kraków, 1900. — S. 141—147, 163—169, 170—173.

²⁴ Mańkowski T. Do dziejów... — S. 14.

²⁵ Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych... — Kraków, 1875. — S. 92.

²⁶ Bernacki L. Teatr, dramat i muzyka za Stanisława Augusta. — T. 2. Notatki i studia. — Lwów, 1925. — S. 167—168.

²⁷ Kuntze E. Legenda o części biblioteki króla Stanisława Augusta w Astrachaniu // Pzewodnik Bibliograficzny. — 1926. — № 6. — S. 235—237.

²⁸ З польської сторони цією справою зайнялося в 1918 р. Польське товариство опіки пам'ятками минулого (Москва). Завдяки його зусиллям до Астрахані виїхав Людовік Ейгнер, одержавши завдання вилучити королівські книжки з православної семінарії і привезти їх до Москви. З кореспонденції, яка зберігалась в астраханській семінарії, впливало, що вже в 70-х роках ХІХ ст. дирекція Імператорської Публічної бібліотеки в Петербурзі вдавалася до аналогічної мети. Тоді було доведено, що польські книж-

ки, які містилися у бібліотеці, не походять із зібрання Станіслава Августа, а мають власницькі знаки, зокрема Залуських і Сапіг із Кодні // Там само. — С. 236.

²⁹ Королівську бібліотеку було закуплено на гроші волинської шляхти, яка з 1803 р. сплачувала податки на нову школу та її забезпечення. Див.: Czacki T. Tłumaczenie się tajnego konsyliarza i kawalera... jako wizytatora szkół przed Komisją reskryptem najwyższym 23 września 1810 roku dla rozważenia różnych przedmiotów w Wolyńskim Gimnazjum ustanowioną 18 grudnia 1810 roku w Żytomierzu podane. (Żytomierz, 1811). Арк. D₁—D₃.

³⁰ Danilewiczowa M. Losi dawney Biblioteki Krzemienieckiej. — Krzemieniec, 1939. — S. 5—6.

³¹ ЦДІАК, ф. 710, оп. 3 (1805—1821), спр. 327, арк. 24 зв.

³² Muszyńska-Krasnowolska M. Kolegium jezuitów w Krzemieńcu: Monografia architektury. — Równe, 1939.

³³ Там само. — С. 68.

³⁴ Там само. — С. 73—74.

³⁵ Mieczkowski D. Wspomnienia Krzemienieckie Domicjana mieczkowskiego / Wid. M. Danilewiczowa // Rocznik Wołyński. — 1939. № ? — S. 249—252.

³⁶ Цит. за: Danilewiczowa M. Życie naukowe dawnego Liceum Krzemienieckiego // Nauka Polska. — 1937. — T. 22. — S. 86, прим. 1. Фінансове господарювання Чацького породжувало численні сумніви дародавців, і царським рескриптом від 23 вересня 1810 р. призначено Спеціальну комісію, яка мала, між іншим, розглянути доречність витрат фундаторів візитатором. Див.: Czacki T. Tłumaczenie się ...

³⁷ У листі від 12 червня 1805 р. Чацький наказував: «Павло Янковський, учитель французької мови, краще нехай займається розпакуванням і розстановкою бібліотеки, поки не прибуде бібліотекар». Цей документ, разом з наведеними в тексті документами ЦДІА України в Києві, походить із фонду «Волинський (Кременецький) ліцей» і вперше цитований у літературі (ЦДІАК, ф. 710, оп. 3 (1821—1840), спр. 330, арк. 108 зв.). Хоча в описі фонду подано 1821 р. як початкову дату зібраних документів, в арк. 108—111 містяться копії листів та рекомендацій Чацького від 1804 р. Ці матеріали мають титул: «Pro Memoria — з протоколу візитаторських розпоряджень для Кременецької школи». У справі 303 об'єднано 463 аркуші.

³⁸ Jarkowski P. Wiadomość ... — S. 79.

³⁹ У 1819 р. Волинська гімназія змінила свій статус на школу напіввищу і назву — на Кременецький ліцей. З осені 1833 р. після його ліквідації почалося транспортування зібрань до Києва.

⁴⁰ Историко-статистические записки об учёных и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского Университета Св. Владимира (1834—1884). — К., 1884. — С. 309.

⁴¹ Jarkowski P. Wiadomość ..., — С. 81—83.

⁴² Усі придбання, не дописані до каталогу «Regii», утворили т. зв. «Collectio Nova».

⁴³ 11-томний каталог Альбертранді був протягом усього кременецького періоду і до цього часу є головним інформаційним джерелом про фонди бібліотеки Станіслава Августа.

⁴⁴ ЦДІАК, ф. 71, оп. 3 (1821—1840), спр. 330, арк. 108 зв. Складно встановити з тексту цього листа, про яку бібліотеку йдеться: чи про книжки з приватної

бібліотеки Чацького, чи про книги королівські, які Чацький брав для свого користування.

⁴⁵ Там само. — Арк. 108 зв.

⁴⁶ Там само. — Арк. 242 зв.

⁴⁷ Помер у Дубні у віці 48 років.

⁴⁸ *Beauvois D. Polacy na Ukrainie: 1831—1863.* — Paryż, 1967. — S. 202.

⁴⁹ Там само. — С. 204—205.

⁵⁰ Заслуги П. Янковського як опікуна кременецьких зібрань безперечні. Його перебування в Києві і подальше керівництво бібліотекою, з якою його пов'язувало 40 років професійного життя, зберегло книгозбірню від більшого розпорошення і деструкції. Працюючи в Києві, йому довелося, за дорученням університетської адміністрації, вилучати книжки з Бібліотеки ліквідованого Віленського університету. Останнє знайшло неприємне відображення в працях, присвячених його історії. Я. Козловська-Студницька пише: «Делегати привілейованих закладів — з Києва колишній бібліотекар П. Янковський, з Харкова професор Е. Дорн — прибули до Вільна один за другим, у липні і серпні 1834 р. Нагадано їм шкільні повноваження і право рішення у виборі речей, визначених придатними для вивозу. Легка конкуренція між ними не завадила панам, які приїхали, бути солідарними в їх агресивних виступах проти віленських наукових закладів». Див.: *Likwidacja Uniwersytetu Wileńskiego w świetle korespondencji urzędowej.* В: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i 10 wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego.* Т.1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu.* — Wilno, 1929. — S. 413.

⁵¹ Див. прим. 4. В українській літературі на увагу заслуговує велика публікація: *Оглоблин О.* Бібліотека Волинського Ліцею // *Бібліол. вісті.* — 1927. — № 4 (17). — С. 47—59.

⁵² У 1993 р. в Україні перебував президент Польщі Лех Валенса. Він теж відвідав будинок Національної бібліотеки по вул. Володимирській, щоб оглянути Королівську бібліотеку. Інформацію про цей візит див.: *Голобуцький П.* Скарб світової культури — для нащадків // *Бібл. вісн.* — 1993. — № 1/2. — С. 76—77).

⁵³ До цього часу на наше прохання своїх працівників до Києва відправляли такі інституції: 1. Бібліотека Чарторийських; 2. Головна бібліотека Медичної академії у Варшаві; 3. Головна бібліотека Гданського університету; 4. Головна бібліотека Університету М. Коперника в Торуні; 5. Курніцька бібліотека; 6. Бібліотека Народова; 7. Публічна бібліотека м. Варшави; 8. Бюро Уповноваженого Уряду для справ польської спадщини за кордоном; 9. Центральна військова бібліотека; 10. Інститут бібліотекознавства і наукової інформації Варшавського університету; 11. Кафедра бібліотекознавства і наукової інформації УМК в Торуні; 12. Цешинська бібліотека; 13. Вища Школа педагогічна в Ольштині; 14. Королівський замок у Варшаві.

⁵⁴ Див.: *Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины.* — К., 1995.

⁵⁵ Залусціана (тобто книжки, що належали до бібліотеки Залуських. — Перекл.) ніколи не вилучалася з колекції.

⁵⁶ На підставі друкованих каталогів, інформації від працівників різних відділів НБУВ і наших розшуків знаємо, що «Регії» належить 24 рукописи (в тому числі ціла рукописна бібліотечна документація разом з каталогами), Маргарита Шамрай знайшла 184 поз. палеотипів у «Регії» і 360 поз. у бібліотеці лицю (зокрема 353 поз. з колекції Яблоновського), Ірина Ціборовська-Римарович — 12 од. залусціанів (у тому числі 1 конволют з 4 поз.) Див.: *Łaskarzewska H. Księgozbiór Króla Stanisława Augusta w Kijowie: Historia, stan obecny, rejestracja // Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej.* — 1996. — № 2. — S. 7—12. Віднайденню інших розпорошених польських книжкових зібрань у великих фондах НБУВ допомагає монографія: *Колесник Е. А.* Книжні колекції Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР. — К., 1988.

⁵⁷ *Wrzosek A., Horoszkiewiczówna W.* Działalność naukowa i społeczna Ludwika Janowskiego. — Wilno, 1923. — S. 24—25.

⁵⁸ Там само. — С. 63—71.

⁵⁹ Там само. — С. 7.

⁶⁰ *Wrzosek A.* Krótka wiadomość o archiwach Szkoły Krzemienieckiej, Kuratora Wileńskiego Okręgu Naukowego i Tadeusza Czackiego oraz wzmianka o materiałach do historii medycyny w nich zawartych: *Archiwum Historii Filozofii Medycyny.* — 1924. — Т. 1. — З. 1. — S. 103—106.

⁶¹ Там само. — С. 104.

⁶² Там само. — С. 105.

⁶³ На фонд Кременецького лицю, що перебував в архіві Університету Св. Володимира в Києві, часто посилається О. Оглоблин у статті про Волинську гімназію (див. примітку 51). Але не подає жодних деталей, які б дозволили злокалізувати цитовані ним фрагменти текстів (бракує інформації про номери справ, їх заголовки тощо).

⁶⁴ *Danilewiczowa M.* Zjazd naukowy w Krzemieńcu w dn. 5—6. VI. 1938 r. i powstanie Wołyńskiego Instytutu Naukowego przy Liceum Krzemienieckim // *Nauka Polska.* — 1939. — Т. 24. — S. 264—268.

⁶⁵ Там само. — С. 266.

⁶⁶ *Beauvois D.* Polacy; Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich: 1803—1832. — Т. 1—2. — Rzym; Lublin, 1991.

⁶⁷ *Rcki E.* Materiały źródłowe do dziejów polskiej książki w archiwach i bibliotekach Lwowa, Kijowa, Mińska i Wilna // *Roczniki Biblioteczne.* — 1987. — R. 31, z. 2. — S. 310—315.

⁶⁸ Центральний державний історичний архів УРСР в Києві. — К., 1958.

* *Пер. з польської П. В. Голобуцького*